ਈਰਾਨ, ਇਨਕਲਾਬ ਤੋ ਪਹਿਲੋ, ਇਨਕਲਾਬ ਤੋ ਬਾਅਦ

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ

ਅਹਿਮਦ ਨਫੀਸੀ ਦੀ ਧੀ ਅੰਰਾ ਨਫੀਸੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਤਹਿਰਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਭਾ ਸੀ ਪਹਿਲੋ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ 1997 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿਥੇ ਜਾਨ ਹਾਪਕਿਨਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਖਬਾਰਾਂ/ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੀ, ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਛਪਵਾਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਨੋਬੋਕੋਵ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਡੇਰਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਹੈ, *ਰੀਡਿੰਗ ਲੋਲਿਤਾ ਇਨ ਤਹਿਰਾਨ* । ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪਤੀ ਸਣੇ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀਸੀ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ।

ਪਿਤਾ ਅਹਿਮਦ ਨਫੀਸੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲਾ ਈਮਾਨਦਾਰ ਖੁੱਦਦਾਰ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਰਹੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਸਨੂੰ ਈਰਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤਹਿਰਾਨ ਦੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੇਅਰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਤਹਿਰਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੇਅਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਅਰ ਦਾ ਆਫਿਸ ਸੰਭਾਲਣ ਪਿਛੋ ਉਸ ਉਪਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਵੀ ਦੀ ਜੁੰਡਲੀ ਨਾ ਸਿਆਣੀ ਸੀ ਨਾ ਈਮਾਨਦਾਰ। ਧੌਂਸ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਅਰ ਤੋ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਉਪਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਫਰਜ਼ੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਟ੍ਰਾਇਲ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਧੀ ਅੰਰਾ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇਸ ਛੱਡ ਗਿਆ ਤੇ ਜੁੰਡਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅੰਰਾ ਨੇ ਤਹਿਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲਾ ਦੌਰ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀ ਸੀ।

ਅੰਰਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਮੇਅਰ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋ ਪਿਤਾ ਦੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਖ ਬਣੀ, ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤੇ, ਇਸ ਪਿਛੋ ਤਾਂ ਸ਼ੁਹਰਤ ਕੁੱਲ ਈਰਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖਿਲਾਫ ਫੈਸਲਾ ਲੈਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਅੱਬੂ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਟੇਟ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹਰ ਸਮੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋ ਸ੍ਰ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਲਿਆ ਤਦ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜੋ ਡਿਨਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰਾਕਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਪੈਰਿਸ ਤੋ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋ ਇਨਕਾਰ

ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਖੂਹ ਉਪਰ ਪਾਣੀ ਖਿਚਣ ਵਾਲਾ ਗੜਵਾ—ਰੱਸਾ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਫੀਸੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਫ਼ਤਮ ਹੋਈ, ਹੁਣ ਅਮਨ ਦੇ, ਸੁਖ ਦੇ ਦਿਨ ਆਉਣਗੇ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਹੁਣ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਲਚਲ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਲਿਖਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ/ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ, ਇਹ ਮਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਉੱਚੀ ਹੱਸੇਗੀ ਨਹੀ, ਉਚੀ ਬੋਲੇਗੀ ਨਹੀ ਤੇ ਜੇ ਲੇਟ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਵਿਚ ਨਹੀ ਜਾਏਗੀ। ਰੋਦਿਆਂ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਨਫੀਸੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਮੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੇਟ ਹੋ ਗਈ ਮੈਡਮ, ਮੇਨ ਗੇਟ ਉਪਰ ਤੈਨਾਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਟਾਫ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਪਰਸ ਚੈੱਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵਿਚੋ ਸੁਰਖੀ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਉਹ ਬਜ਼ਿਦ ਸਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਇਹ ਤੇਰੀ ਕਰਤੂਤ ਦੱਸਣੀ ਹੈ, ਮੈ ਮਾਫੀਆਂ ਮੁਫੀਆਂ ਮੰਗ ਕੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ।

ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਥੱਕ ਗਈ ਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ, ਇਕ ਕੁਲੀਗ ਨੇ ਕਿਹਾਫ਼ ਤੂੰ ਕਿਵੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਚੋ ਕੱਢਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੱਢਣਾ ਹੈ ਤਾ ਕਿਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਨਹੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ।

ਨੋਬੋਕੋਵ ਦਾ ਨਾਵਲ ਲੋਲਿਤਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 1970 ਬੀਏ ਵਿਚ ਮੈ ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿਉਕਿ ਚਟਕਾਰੇਦਾਰ ਚੀਂ ਸੀ। ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਲਚਰਤਾ ਪਿਛੇ ਲੋਲਿਤਾ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਬਾਬਤ ਸੋਚਣ ਦੀ ਉਦੋ ਅਕਲ ਨਹੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਫੀਸੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਕੇਦਰ ਬਣਾਉਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ ਜਿਸ ਦਾ ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਘਰ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ, ਬੁਲਬੁਲ ਹਾਂਰ ਦਾਤਸਾਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਚੋਣਵੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਨਹੀ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਆਪਣੀ ਮਲਕਾ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਾਪ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੁੜੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂਦ ਬਚਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬੇਵਫਾ ਮਕਤੂਲ ਮਲਕਾ ਜਾਂ ਬਚ ਗਈ ਸ਼ਹਿਰਜਾਦ। ਵਿਚ ਵਿਚਕਾਰ ਕਤਲ ਹੋਈਆਂ ਬਾਂਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀ, ਵਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਈਰਾਨੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਵਲ ਤਵੱਜੋ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਨੋਬੋਕੋਵ ਦੇ ਨਾਵਲ ਲੋਲਿਤਾ, ਨਫੀਸੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਅਤੇ ਹਾਂਰ ਦਾਸਤਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰ ਉਥੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਨਫੀਸੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਨੌਕਰੀਓ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਬਾਦ ਜਿਹੜੀ ਸੁੰਨ ਵਰਤੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈ ਉਸ ਕਾਰਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਵਾਇਲਨ ਲੈਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੁਰ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮੈ ਦੂਜਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣਿਆ। ਸਾਹਿਤ ਮੇਰੀ ਵਾਇਲਨ, ਮੇਰੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ।

ਰਾਜ ਪਲਟੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਜਦੋਂ 9 ਸਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਾਮ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਤੂਫਾਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਾਨੂੰਨ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਪਿਆ।

ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਡਮ ਨੇ ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਉਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਕੀਰ ਵਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ, ਸੱਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ, ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ — ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਆਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਵਾਕ — ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨੋ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ, ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ, ਸੁਰਖੀ ਬਿੰਦੀ ਆਦਿਕ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਉਚੀ ਉਚੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਮੈਡਮ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ — ਮੈਡਮ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੱਸੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਐ। ਬੰਦ ਕਰੋ ਭਾਸ਼ਣ।

ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਨਫੀਸੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਲਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਹਿਰਾਨ ਗਈ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਉਪਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਾਪਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਉਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਕਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਦੀ ਕੋਈ ਆਖਦਾ, ਬਸ ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਰਿਸ ਮੈਚ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰੰਗੀਨ ਫੋਟੋ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਡੀ ਗਾਲ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਡੀ ਗਾਲ ਜਦੋਂ ਤਹਿਰਾਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਬਾ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਸਵਾਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਸਮੇਤ ਅਨੇਕ ਫਰੈਂਚ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਡੀਗਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਸਨਮਾਨ *ਲੀਜਨ ਆਫ ਆਨਰ* ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂ ਸੁਣਾਈ ਗਈ, ਬਾਕੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ, ਉਹ ਸੀ—ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਖਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਧੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਸਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਸਾਂ ਦਾ ਨਾ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ।

ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪੂਰਾ ਅੱਯਾਸ਼। ਏਨੀ ਦੌਲਤ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਦੀ ਕਦਾਈ ਸੁਣਦੇ, ਸਮੱਗਲਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਮੁੰਡੇ (ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਮੁੰਡੇ ਪੁਲੀਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਆਪੇ ਬਣੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਕੁਐਡ ਸਨ) ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਆ ਕੁੱਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਛੁਪੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੱਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ, ਡਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਡਿਸ਼ ਐਂਟਿਨਾ ਦੇਖ ਲੈਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਡਿਸ਼ ਲਾਉਣੀ ਅਪਰਾਧ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਏਨੇ ਇਕਾਗਰ ਚਿਤ ਹੋਕੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਡਿਸ਼ ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਤਾਂ ਲੈ ਲਈ ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਵਸਤੂ ਵੀ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਫਾਇਰਾਂ ਪਿਛੋਂ ਛੁਪਿਆ ਮੁੰਡਾ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਲਿਜਾਂਦਿਆਂ

ਹੋਇਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ__ ਇਹ ਵੱਡਾ ਸਮੱਗਲਰ ਹੈ। ਕਈ ਕਤਲ ਤਾਂ ਪੈਰਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਮੁੰਡਾ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਇਕ ਦਿਨ ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ__ ਬੀਬੀ ਤੁਸੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੋ ਕਿ ਮੁਸ਼ਟੰਡੇ ਜਬਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਫਾਇਰਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ। ਸਾਫ ਹੈ, ਸੌਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਫੇਰ ਉਸੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ।

ਸਨਾਂ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਕੰਢੇ ਛੁੱਟੀ ਮਨਾਉਣ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੀ ਇਸਲਾਮਿਕ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ, ਜ਼ਬਤੇ ਵਿਚ। ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਦਾ ਮੰਗੇਤਰ ਬੀਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਚਾਹ ਉਸਦੇ ਘਰ ਪੀਣੀ ਹੈ। ਸਭ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਕੰਧ ਉਪਰੋ ਕੁੱਦ ਕੇ ਇਸਲਾਮਿਕ ਸਕੁਐਡ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਮੁੰਡੇ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ ਮਿਲਿਆ, ਨਾ ਇਤਰਾਂਯੋਗ ਕੋਈ ਸੀਡੀ, ਨਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲ ਤਲਾਸ਼ੀ ਵਰੰਟ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਰੇਡ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀ ਗੁਆਉਣਾ ਸੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ 48 ਘੰਟੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਿਥੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਜਨਾਨੀਆਂ ਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਬੰਦ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਕੁਆਰ__ਟੈਸਟ ਕਰੋ, ਲੇਡੀ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿੱਖਣਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੁੜੀਆਂ ਠੀਕ ਨੇ। ਮੁੰਡੇ ਕਿਥੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ? ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਰਿਆਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਲਿਨਿਕ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ ਵੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਹੀ ਮਿਲੀ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ਬਿਨਾਂ ਦੱਸੇ ਘਰੋ ਕਿਉ ਆਈਆਂ? ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ __ ਦੱਸ ਕੇ ਆਈਆਂ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉ ਤਾਂ ਸਹੀ। ਪੱਚੀ ਪੱਚੀ ਕੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲੱਭਦੇ ਲਭਦੇ ਜਦੋ ਮਾਪੇ ਕੁੜੀਆਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜੇ, ਉਹ ਅਧਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਈਰਾਨੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਜਲਦੀ ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਠੀਕ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਬਾਦ ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਏ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਾਲਸਈ ਕੋਡ ਆਫ ਕੰਡਕਟ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਹੁਕਮ ਆਇਐ ਕਿ ਦਾਹੜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ ਨਹੀ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਕੀ ਕਰਾਂ? ਮੈ ਕਿਹਾ__ ਏਕੇ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੱਠੀ ਐ ਤਾਂ ਖਾ ਲੈ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੱਤੀ, ਮੈ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲੋ ਹੀ ਦਾਹੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਆਦੀ ਸਾਂ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦਾਹੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਹੱਥੋ ਮਰਨਾ ਵਧੀਕ ਚੰਗਾ ਰਹੇ।

ਦਿਨ ਰਾਤ ਪਰਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਵਿਸਕੀ ਬੰਦ, ਆਪਣੇ ਬੰਦ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ। ਨਾ ਨੱਚਣਾ ਹੈ ਨਾ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਖੇਡਣਾ ਹੈ, ਪੱਛਮ ਦਾ ਬਾਸੀ ਲਚਰ ਸੰਗੀਤ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਜਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਗੀਤ। ਗੁੱਤਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖੋ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਬੁਰਜੁਆ ਰੁਚੀ ਤਿਆਗ ਦੇਣ। ਇਕ ਦਿਨ ਨਫੀਸੀ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਭੀੜ ਸੀ ਤੇ ਜਮ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨੇਤਾ ਤਿਲਗਾਨੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲਿਜਾਣ ਪਿਛੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹਿਜਬੁੱਲਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਜਾਹਿਦੀਨ। ਮੁਜਾਹਿਦੀਨਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਨ ਪਰ ਹਿਬੁੱਲਾ ਪਾਰਟੀ, ਜੋ ਰੱਬ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਇਨ ਬਿਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ, ਉਹ ਖਿਚ ਧੂਹ

ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਪਿੱਟ ਰਹੇ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ — ਅੱਜ ਦੁਖਦਾਈ ਦਿਨ ਹੈ, ਅੱਜ ਤਿਲਗਾਨੀ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸਲਾਮਿਕ ਸਟੇਟ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਲੱਖ ਬੰਦੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਆਖ ਕੇ ਮਾਰੇ, ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੈਸ ਉਪਰ ਸਖਤ ਸੈਂਸਰ ਸੀ। ਆਇਤੁੱਲਾ ਖੁਮੀਨੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਇਆ— ਅਸੀ ਰੂਲਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ...ਗਲਤੀਆਂ ਕਿਸ ਤੋਂ ਨੀ ਹੁੰਦੀਆਂ? ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਸਾਡਾ ਵਾਹ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀ ਗਲਤੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਚਿੰਤਕ ਥਿਓਡੋਰ ਅਡੋਰਨੋ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕਰਵਾਇਆ— ਸਰਬੋਤਮ ਸਦਾਚਾਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਰੱਖੇ।

ਐਮਨੈਸਟੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੇ ਜੁਲਾਈ 1982, ਜਿਲਦ ਧਾਂ ਨੰ. 7 ਤੋਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ: ਨਾਮ— ਉਮੀਦ ਗਰੀਬ; ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ 9.6.1980; ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਥਾਂ— ਤਹਿਰਾਨ; ਕੈਦ— ਕੱਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤਹਿਰਾਨ; ਦੋਸ਼— ਪੱਛਮੀ ਆਦਤਾਂ, ਪੱਛਮੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆਂ ਪਲਿਆ, ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਸਿਗਰਟ ਪੱਛਮੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ, ਖੱਬੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਕੈਦ— ਪਹਿਲੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਫੇਰ ਮੌਤ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ— ਦੂਰੀ ਤੇ ਬੰਦ ਕਮਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੁੱਕਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇ ਤੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ; ਸਾਲ 1980 ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਮੀਦ ਗਰੀਬ ਜਦੋ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਸੀ 2 ਫਰਵਰੀ 82, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀ ਲੱਗਾ।

ਜਦੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਨੁਖ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤਾ ਖੁਮੀਨੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਇਆ— ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਉਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਉਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਸਾਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਨਿੰਦ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋ ਬਾਦ ਇਕ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੁਰਕੇ ਵਕਤ ਬੜੀ ਦਿੱਕਤ ਆਈ। ਜਬਰਨ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਣ ਵਿਰੁੱਧ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤੇ। ਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਵੀ ਨੇ 1936 ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਣਾਂ ਜਾਂ ਨਾ ਪਹਿਨਣਾ ਔਰਤ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੌਲਵੀ ਬੇਚੈਨ ਸਨ। ਜਦੋ ਤੱਕ ਬੁਰਕਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਦੋ ਤੱਕ ਕਿਵੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨਹੀ ਰਿਹਾ, ਕਿ ਇਹ ਇਸਲਮਿਕ ਗਣਰਾਜ ਹੈ? ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਤੇ ਨਾਨੀ ਮਰਨ ਤੱਕ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਬਥੇਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਬਰਨ ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਖਿਲਾਫ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕਾਫੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦਾ ਇਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੋ੍ਹ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੇਂ ਨੇੜੇ ਖਲੋਤਾ ਕੋਕ ਪੀਂਦਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ— ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਐਲਾਨੀਆਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਲਗਦਾ ਦੋਸਤ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਦੋਵੇ ਇਕੋ ਤਰੀਕੇ ਮਾਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ। ਕੀ ਸਟਾਲਿਨ ਨੇ ਤਾਸਕੀ ਦੇ ਚੇਲੇ, ਵਾਈਟ ਗਾਰਡ, ਸਿਉਂਕ ਤੇ ਚੂਹੇ ਮਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ?

ਖੁਮੀਨੀ ਨੂੰ ਜਦੋ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਦਬਦਬਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ— ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਕਾਮਰੇਡ ਦਾਨਿਸ਼ਗਾਹ ਤੇ ਕਾਬਜ਼, ਤੁਸੀ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰੀ ਬੈਠੇ ਓ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਿਲਾਫ ਦਲੀਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰੋ, ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਓ ਤੇ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀ ਤਕੜੇ ਹੋ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਇਕ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਕੁੱਤੇ ਨੇ, ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਨੇ ਸੱਯਦ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸੀ ਉਸਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਗੇ? ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਮ ਤਮਾਮ ਕਰੋ। ਹਮਲਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੋ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਣੋ।

ਜਦੋ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਣ ਤੋ ਇਨਕਾਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਖਤੀ ਵਰਤਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮਕਾਜੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜੇ ਬੁਰਕਾ ਨਹੀ ਪਹਿਨਣਾ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ ਤੋ ਛੁੱਟੀ। ਫੇਰ ਬਾਂਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੌਦਾ ਨਹੀ ਦੇਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁਰਕਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਸਦਾਚਾਰਕ—ਸਕੁਐਡ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ, ਚਿੱਟੀ ਟੋਯੋਟਾ ਕਾਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਜੁਆਨ ਇਕ ਔਰਤ। ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਬੁਰਕਾ ਦੇਖਣ, ਜਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਬਾਗੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੌਦਾ ਦਿੰਦਾ ਦਿੱਸੇ, ਭਾਰੀ ਜੁਰਮਾਨੇ ਕਰੋ, ਛਿਅੱਤਰ ਕੋੜਿਆਂ ਤੱਕ ਦੀ ਸਜਾ ਦਿਉ।

ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਜਦੋ ਛੇਵੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਈਰਾਨ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ, ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਤੋ ਅੱਕੇ ਹੋਣਗੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਲਈ ਦਰਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਲ ਲੁਟੇ ਫੇਰ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਮੰਦਰ ਲੁੱਟੇ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈਆਂ। ਜਦੋ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਉਦੋ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰਸਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ, ਬੋਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਥੇਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਫੀਸੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ — ਅੱਬਾ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸੀ ਤੇ ਰੂਮੀ ਪੜ੍ਹਾਉਦੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਇਤਿਹਾਸ ਫਿਰਦੌਸੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਘਾੜਤ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਮਿੱਥ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਘਰ ਉਹੀ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਫਿਰਦੌਸੀ, ਰੂਮੀ ਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਨੇ ਘੜਿਆ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਫੇਰ ਦਰਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਐਤਕੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੂਰੋ ਚੱਲ ਕੇ ਨੀ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਵਧੀਕ ਫਿਕਰ ਨਹੀ, ਫਿਕਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੂਮੀ ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਨੂੰ ਸੈਂਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਸਾਡਾ ਉਹ ਸੁਹਣਾ ਦੇਸ ਜਿਹੜਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇ ਉਜਾੜਿਆ, ਫਿਰਦੌਸੀ, ਰੂਮੀ ਤੇ ਹਾਫਿਜ ਨੇ ਫੇਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਫੇਰ ਉਜੜਨ ਲੱਗ ਪਿਐ। ਨੀਤਸ਼ੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆਫ਼ ਦਰਿੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰੋ ਪਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਓ ਖੁਦ ਦਰਿੰਦੇ ਨਹੀ ਬਣਨਾ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਝਾਤ ਮਾਰੋਗੇ, ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਖੂਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਵੀ ਝਾਤ ਮਾਰੇਗਾ।

ਨਫੀਸੀ ਆਖਦੀ ਹੈ— ਮੈ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਮੈ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਨਾ ਜਾਣਿਓ ਕਿ ਮੈ ਹਾਰ ਗਈ ਸੀ। ਮੈ ਲਾਚਾਰ, ਮਜਬੂਰ ਸਾਂ, ਹਾਰੀ ਨਹੀ। ਜੇ ਮੈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਦੀ ਫੇਰ ਤੁਸੀ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਨਫੀਸੀ ਹਾਰ ਗਈ। ਚੁਪ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਮੈ ਚੁੱਪ ਦੀ ਮਾਡਲ ਨਹੀ ਬਣੀ। ਠੀਕ

ਹੈ ਮੈ ਜਿੱਤੀ ਨਹੀ, ਪਰ ਸਾਬਤ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈ ਹਾਰੀ ਹਾਂ। ਖਾਮੋ ਬੰਦਾ ਬੁਦਿਲ ਨੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਮੈ ਇਸਲਾਮਿਕ ਰਿਪਬਲਿਕ ਆਫ ਈਰਾਨ ਤੋ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹਾਂ ਅਜੇ। ਜਿਵੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਬੂ ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ, ਉਵੇ ਮੇਰਾ ਾਇਰ ਅੱਬਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਫੀਸੀ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ ਮਿਲੇ, ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋ ਇੱਕ, ਨਸਰੀਨ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਦ ਮਿਲੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੁਛਿਆ__ਕਿਵੇ ਲੰਘਿਆ ਪਿਛਲਾ ਸਮਾਂ, ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਥਣਾ ਸਣੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਫਲਿਟ ਵੰਡਦੀ ਫੜੀ ਗਈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ ਸਰਕਾਰ ਮੁਜਾਹਿਦੀਨਾ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ, ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਲਿਆਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ 12 ਸਾਲ ਦੀ ਧੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦਰਵਾਜੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕਦੀ ਖੱਬੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗਾਰਡ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਆਈ, ਰੋਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਹ੍ਰਰ ਦੇਖ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਧਰਮੀ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਕੁੱਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਨ, ਇਹ ਸਭ ਕੰਮ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਅ ਠੀਕ ਹੋਇਆ ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਕੈਦ ਘਟਦੀ ਘਟਦੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਮੈ ਆ ਗਈ ਪਰ ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨੀ, ਦੂਜਾ ਮੈ ਪਰੋਬ੍ਰੇਨ ਤੇ ਆਂ, ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਐ। ਜਦੋ ਮੈ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਲਾਸ ਅਟੈਂਡ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਹੋਮਵਰਕ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਸੀ। ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ, ਤੁਸੀ ਚੁਪ ਕਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਮਾਫੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ ਮੈਡਮ।

ਈਰਾਕ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਲੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਛੁੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਕਦੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਦੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਈਰਾਕੀ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਰਾਕੀ ਕਾਫਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਲਾਸਾਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ, ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀਦਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ __ ਮੌਤ ਨਹੀ; ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਹੀਦ ਦੀ ਮਹਿਬੂਬਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਮੂੰਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਚੁੰਨੀਆਂ ਲਪੇਟ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ__ ਐਨੇ ਹੀਦਾਂ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਐਨੇ ਖਸਮਾਂ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਠੀਕ ਹੈ; ਅੱਲਾਹ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਦਾ ਰਿਹੈ, ਭੁਗਤੇ ਹੁਣ ਮਹਿਬੂਬਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਹਰੇਕ ਜਨਾਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਬਦਚਲਣੀ ਦੇ ਫਤਵੇ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹੈ ਰੱਬ। ਹੁਣ ਹੀਦ ਉਹਦਾ ਚਾਲ ਚੱਲਣ ਠੀਕ ਕਰਨਗੇ।

ਜਿਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਸਰੀਨ ਰਹੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਹਤਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਮਾਹਤਾਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ__ ਨੇਕ ਚਲਣੀ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਮਾਫੀ ਮਿਲੀ। ਜਿਸ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਰਦ ਹੋਣ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ ਮੈਡਮ ਕਿ ਉਥੇ ਨੇਕ ਚਲਣੀ ਦੀ ਮਾਫੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਨਫੀਸੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਗਈ। ਦੇਖਿਆ, ਈਲੀਆ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸ਼ਰਚਗ ਚ਼ਗਾਵਕਵਤ ਪਈ ਹੈ, ਚੁੱਕ ਲਈ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਉਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਿਵੇ ਵਾਕ ਲੈਣ ਲਈ

ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਖੋਲ੍ਹੀਦਾ ਹੈ, ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਉਂਗਲ ਟਿਕੀ, ਉਥੇ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸਨ:

> At the still point of the turning world
> Neither flesh nor fleshness
> Neither from nor onwards
> At the still point, there the dance is. (Burnt Norton)

ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਹਾਈਆਂ ਦਾ ਕਬਰਸਤਾਨ ਬੁਲਡੋਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਪੱਧਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਾਰਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਬਖ਼ਤਰਾਨ। ਬਹਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਈਆਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਦਾ ਦਫਨ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਵੀ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਉਸ ਥਾਂ ਉਪਰ ਪਬਲਿਕ ਟਾਇਲਟ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰੂਹੇ ਰਵਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ਾਬ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਯੁੱਧ ਇਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੌੜ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਮਰਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਕਬਰ ਨਾ ਸਹੀ, ਬਾਪੂ ਦੀ ਸਹੀ।

ਈਰਾਕ ਨਾਲ ਛਿੜੀ ਜੰਗ ਨੇ ਈਰਾਨ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਲੱਖ ਈਰਾਨੀ ਮਰੇ। ਇਲਕਲਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਹੱਤਾਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਝਣਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਲੜਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਈਰਾਕ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਤਕੜਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ, ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਆਖਰ ਜੰਗਬੰਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਖੁਮੀਨੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਇਆ, 'ਅਮਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਜੁਝਾਰੂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇ ਹਾਰ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਜੰਗਬੰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਖੁਮੀਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 40 ਦਿਨ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਸਰਕਾਰੀ ਸੋਗ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਮਰਦ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਕਾਫਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗਲੀਆਂ ਬਜਾਰਾਂ ਵਿਚੋ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋ ਹੇਠ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਹੋਇਐ? ਮਾਂ ਨੇ ਜਦੋ ਦੱਸਿਆ, ਕੁੜੀ ਬੋਲੀ— ਗਲਤ ਖਬਰ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਮਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਥੋੜਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੁਆਲੇ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਚਾਦਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੀਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਮੈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ। ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਬਾਦ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੱਕੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸੈੱਲ (ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਆਏ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈ ਕਾਲਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਉਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਆਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੀ ਖੂਹੀ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਵਿਚੋ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਲਿਆ ਦੇਣਾ। ਲੱਕੜੀ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਣਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਚਾਕੂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਖੈਰ, ਜਦੋ ਖੁਮੀਨੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਂਦੀ ਤਾਂ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੀੜ ਉਸ ਉਪਰ ਟੁੱਟ ਪਈ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਚਾਦਰ ਉਤਰ ਗਈ ਤੇ ਤਾਬੂਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੁਮੀਨੀ

ਦੀ ਇਕ ਨੰਗੀ ਲੱਤ ਲਮਕਦੀ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਤੁਰੰਤ ਗਾਰਦ ਨੇ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਲ੍ਹ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਤਹਿਰਾਨ ਲਿਜਾਂਦੀ ਗਈ ਤੇ ਕਫ਼ਨ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਜਦੋ ਦੁਬਾਰਾ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਖੁਮੀਨੀ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨਤਗ ਨੂਰੀ ਹੁੱਜਤੁਲ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੋੜਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਕਫਨ ਲਾਗੇ ਆਉਂਦੇ ਬੰਦੇ ਉਪਰ ਬਖੂਦਾ। ਆਖਰ ਇਉਂ ਰੁਹੇਲਾ ਖੁਮੀਨੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਰੁਹੇਲਾ ਖੁਮੀਨੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰੂਹ। ਖੁਮੀਨੀ ਤੋ ਬਾਦ ਜਦੋ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਇਤੁੱਲਾ ਖਾਤਮੀ ਨੇ ਇਸ ਛਾਂਟਾ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਖੁਮੀਨੀ ਦਾ ਜਨਾਂਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ__ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਕਿਡੇ ਕਿਡੇ ਫਰਾਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮੈ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਨੂ ਡਰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਈਮਾਮ ਵੀ ਇਵੇ ਦੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਿਤੇ। ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਪੁਜਦੇ ਨਾਅਰੇ__ ਈਮਾਮ ਖੁਮੀਨੀ ਜਿੰਦਾਬਾਦ। ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ__ ਕਿ ਚੰਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਲੋਕ ਚੰਦ ਵਿਚੋ ਉਸਦੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ। ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਨਫੀਸੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ __ ਪਤਾ ਲਗੈ ਤੂੰ ਵੀ ਜਨੋਂ ਵਿਚ ੂਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਹਿਰਾਨ? ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ __ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਬੀਬੀ। ਨਰਾਂ ਨਾ ਹੋ। ਰੋਂ ਰੋਂ ਥੋੜਾ ਦਿਸਣਾ ਹੈ ਉਸ ਜਨੋਂ ਦਾ ਨਾਂਗਾ।

ਹੈਨਰੀ ਜੇਮਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ__ ਅਸੀ ਨੇਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਜੋ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਹਰ ੂੱਕੀ ਚੀਂ ਵਾਸਤੇ ਭਾਵਕ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ੍ਰੇਮਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋ ਇਲਾਵਾ ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੁਨਰ ਹੈ।

ਖੁਮੀਨੀ ਤੋ ਬਾਦ ਉਸ ਦੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਚੀਆਂ। ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਹੱਥੋ ਹੋਈਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ। ਮੁਸਲਿਮ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਐਸੋਸਿਏੂਨ ਦੇ ਇਕ ਨੇਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤਣ ਦੀ ੂਿਕਾਇਤ ਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਕਾਰਫ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਮਾਸ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ੂਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਾਮੁਕ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ੂਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾ ਲੀਡਰ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਈਰਾਕ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ੂਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ੂਹਾਦਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਟਾਕੀ ਵਾਲੀ ਗਲ ਭੁਲਣ ਦੇਵੇ। ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰੂਨ__ ਕੀ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਦੀ ਇੂਕ ਕੀਤਾ ਹੋਏਗਾ? ਉਹ ਨੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੱਤਦਾਰ ਕਮਾਂਡਰ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪਾਇਆ, ੂਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੀ ਕਦੀ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਗਲ ਦੀ ਟਾਕੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬਗੀਚੇ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰੇ, ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂ ਗੀਤ ਸੁਣੇ? ੂਹੀਦ ਹੋਣ ਨਾਲੋ ਜੇ ਉਹ ਆਮ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਿਆਦਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਲਾ?

ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਘਟੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਪੈਟਰੋਲ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾਈ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਮੁੰਡਾ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਭੇਜਦਾ। ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਬਾਦ ਫਿਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਗਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਫਾਲਤੂ ਚੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋ ਪੀਪੀਆਂ ਪੈਟਰੋਲ ਦੀਆਂ ਲੈਕੇ ਗੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰੋ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਗੇਟਕੀਪਰਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਯੁੱਧਵੀਰ ਨੂੰ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਖਾਲੀ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਲਾਟਾਂ ਵਿਚ

ਵਰੋਲਾ ਬਣਿਆ ਦੌੜਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਕਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ— ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੋਇਆ, ਝੂਠ ਸੁਣੀ ਗਏ ਅਸੀ, ਦੇਖੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ।

ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਨਾ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ, ਨਾ ਤਕਰੀਰਾਂ, ਨਾ ੍ਰਰਧਾਂਜਲੀ, ਨਾ ਗੁਲਦਸਤੇ, ਜਿਵੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀ ਹੋਈ। ਨਾ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਾ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ। ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਤੇ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ— ਕਲਾਸਾਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਲੱਗਣਗੀਆਂ। ਕਲਾਸਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਪਰ ਆਮ ਵਾਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀ।

ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਜਾਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਬਾਬਤ ਅਕਸਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜੱਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਾਸਤੇ ਨੌ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਿਆ ਚਾਹੀਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਨਾ ਬੋਲੀ, ਕਿਉ ਇਕ ਕਿਉ? ਚਾਹੇ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਹੋਵੇ ਚਾਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਉਸ ਦਾ ਸਮਰਥੱਕ ਹੈ। ਨਸਰੀਨ ਬੋਲੀ— ਚਾਰ ਕਿਉ? ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਨਕਾਹ ਜਿੰਨੇ ਮਰੀ ਕਰਾ ਲਏ। ਦਸ ਮਿੰਟ ਤੋ ਲੈ ਕੇ 99 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਅਉਧ ਤਕ ਨੂੰ ਨਿਕਾ ਨਕਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰ੍ਰਾਟਰਪਤੀ ਰਫਸਨਜਾਨੀ ਨੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਟੈਪਰੇਰੀ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾਉਣੇ ਵਾਜਬ ਹਨ ਤਾਂ ਈਰਾਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਵਧੀਕ। ਭਾਵੇ ੍ਰਰਾ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰ੍ਰਾਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾਫ਼ ਤੇਰੇ ਇਹ ੍ਰਰਈ ਸੁਧਾਰ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਨਹੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਨੇ?

ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਮਰੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਉਗਲ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ— ਮੈ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਵਾਂਗਾ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀ। ਵੀਹਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ੍ਰਰੂ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਉਸਦੀ ਉਮਰ 9 ਸਾਲ ਸੀ, ਬਾਦ ਵਿਚ 13 ਸਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਪਿਛੋ 18 ਸਾਲ। ਨਫੀਸੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਜੁਆਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋ ਦ੍ਰੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪਾਰਲੀਮੈਟ ਬਣੀ, ਉਸ ਵਿਚ 6 ਔਰਤਾਂ ਮੈਬਰ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਆਂ ਵਿਚੋ ਇਕ ਨਫੀਸੀ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਮਾਂ ਅਤੇ ਅੱਬਾ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ— ਅਸੀ ਬਾਦ੍ਰਾਹ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਸ ਕਰਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ੍ਰਾਮਲ ਹੋਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਵਧੀਕ ਅਧਿਕਾਰ, ਵਧੀਕ ਆਂਦੀ ਮਿਲੇ। ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਖੁੱਸ ਜਾਣਗੇ।

ਈਰਾਨ ਦੇ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਕੇਦਰੀ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿਚ ਵੀਰ ਬਣੀਆਂ। ਇਨਕਲਾਬ ਤੋ ਬਾਦ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਕ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਖ੍ਰੁਹਾਲੀ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਵੀਰ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ੍ਰਾਹ ਵੇਲੇ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋਕੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਈਰਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਨਫੀਸੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਉਪਰ ਕਾਫਰ ਅਤੇ ਬਦਅਖਲਾਕ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਜਾਮ ਲੱਗਿਆ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਨਫੀਸੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ— ੍ਰੁਕਰ ਹੈ ਅੱਲਾਹ ਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇ ਔਰਤਾਂ ਸਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਖੁੱਦਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਇਸ ਵਕਤ ਦ੍ਰੇ ਵਿੱਚ 48 ਬੱਚੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨਨ 18 ਸਾਲ ਤੋ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਨਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬੰਦੀ, ਜਦੋ 18 ਸਾਲ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ, ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਰਾਜ ਪਲਟੇ ਦਾ ਇਲਾਂਮ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਕਤ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਤੋ ਬਾਦ ਈਰਾਨ ਫਿਰ ਸੁਹਣੇ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੋ ਈਰਾਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਟੇਟ ਹੈ। ਸਟੇਟ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਸਟਾਲਿਨ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਜਾਣਨ ਤੋ ਬਾਦ ਰੂਸ ਬੁਰਾ ਕਦੋ ਲੱਗਾ? ਇਹ ਉਹੀ ਰੂਸ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਵੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਲੋਕ ਕਥਾਏ (ਹਿੰਦੀ), ਬਿਹਤਰੀਨ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਛਪਾਈ, ਗਜ਼ਬ ਕਾਗਜ, ਸਚਿੱਤਰ ਤੇ ਸਖਤ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋ ਮੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ ਕਿਉਕਿ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਿਚ ਉਤਮ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮਿਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਰੂਸੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਧਰਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਏ, ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਏ, ਜਿਥੋ ਦੇ ਬਰੀਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੰਗ ਰਹੀ ਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਮਾੜਾ ਕਿਵੇ ਹੋ ਸਕਦੈ? ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਖਤੀ ਦਾ ਵਧੀਕ ਦੌਰ ਚੱਲਿਆ, ਉਥੇ ਥਾਂ—ਥਾਂ ਰੱਬ ਨੇ ਸੂਖਮ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਲਿਆਂਦੇ।

ਈਰਾਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।ਦਿਲੀ ਸਥਿਤ ਈਰਾਨ ਕਲਚਰ ਹਾਊਸ ਬੇਜਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਸਰਗਰਮ ਹੋਵੇ। ਈਰਾਨ ਕਲਚਰ ਹਾਊਸ ਤੋ ਸੂਚਨਾ ਮੰਗੋ, ਖਾਮੋਸ਼, ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੰਗਵਾਉ ਉਤਰ ਨਹੀ।